

Exprimarea identității prin limbă în familiile mixte din Republica Moldova

Vasile Dumbravă

Persoanele din familii mixte sunt, de regulă, multilingve. Ele sunt puse în mod frecvent în fața alegerii: cu care limbă/limbi, cu care valori sau grupă etnică să se identifice. Alegerea nu e ușoară. Ea este determinată de factori sociali, temporali, spațiali și psihologici. În unele cazuri, această alegere depinde de limba în care a început relația între soț și soție, de limba în care își construiesc ei relațiile cu prietenii, rudele sau colegii de serviciu, de limba în care și-au făcut studiile la școală și la universitate.

În cele ce urmează voi încerca, adoptând o perspectivă sociolingvistică, să răspund la următoarele întrebări: cine, unde, cu cine și în ce limbă vorbește? Cine cui se acomodează? Care e rolul limbii ruse și a limbii române în formarea identității lingvistice la populația din stânga Prutului?

Pentru o înțelegere mai profundă a fenomenului examinat, prezentăm, în cele ce urmează, o scurtă istorie a familiilor mixte în Republica Moldova.

În linii generale, după ritmurile de creștere și după numărul familiilor mixte înregistrate, se pot evidenția patru perioade distincte: țaristă, românească, sovietică și postsovietică. Prima perioadă se împarte în două etape: până la 1871 și după această dată.

În prima etapă, numărul familiilor mixte era nesemnificativ. Acestea erau înregistrate în special în sudul și nordul Basarabiei, unde erau stabiliți coloniștii. Cauzele mai importante, care împiedicau întemeierea familiilor mixte, erau bariera lingvistică, persistența tradiției¹ și restricțiile religioase (codul de legi din perioada țaristă interzicea căsătoria ortodocșilor cu persoane ce aparțin altor religii)².

După 1871, în regiune s-au produs schimbări esențiale în politica lingvistică. Instruirea în limba română a fost limitată, iar importul de cărți din România a fost redus și, în cele din urmă, interzis. În regiune a avut loc un aflus de ofițeri și funcționari ruși, care au adus cu ei noi obiceiuri și o nouă conduită. Limba rusă a pătruns în toate domeniile, limitând astfel esențial funcțiile limbii române în viața publică. Unii boieri moldoveni, cu scopul de a-și asigura o poziție mai bună în societate (din interese economice și politice), preferau să-și

¹ Secolul al XIX-lea era dominat de respect pentru tradiție, cuplurile fiind, în aceste condiții, destul de longevive. Dacă relațiile în cadrul acestora erau armonioase nu putem ști, documentele surprinzând doar sporadic momente de conflict, când era solicitată intervenția statului și a bisericii.

² E. M. Загородная, В. С. Зеленчук, *Население Молдавской ССР*, Кишинёв, 1987, p. 82; . А. А. Сусоколов, *Межнациональные браки в СССР*, Москва, 1987.

căsătorească fiicele cu ofițeri sau funcționari ruși. Multe căsătorii, inclusiv cele mixte, erau „aranjate” de părinți. Fenomenul era evident, dar nu căpătase încă proporții.

Unirea din 1918 a declanșat schimbări majore în structura populației din Basarabia, cu consecințe favorabile românilor. Numărul total al slavilor din regiune a scăzut brusc, de la 534.000 (27,8 %) în 1897 la 329.000 (12,1%) în 1919. Delimitarea vorbitorilor de limbă română de restul populației a fost evidentă. Aceasta a dus la marginalizarea vorbitorilor de limbă rusă, ei fiind identificați ca purtători de diferență. În aceste condiții, căsătoriile mixte devin o povară.

Perioada sovietică se distinge printr-o creștere intensă a numărului familiilor mixte. În comparație cu sfârșitul secolului al XIX-lea, în perioada sovietică au fost anulate restricțiile religioase, au fost „lichidate” obstacolele lingvistice, care erau o stavilă pentru întemeierea familiilor mixte. Ca urmare a acestui fapt, în unele republici sovietice (Letonia, Ucraina, Kazahstan, Belarusia și Republica Sovietică Socialistă Moldovenească) numărul lor a crescut de 10 ori, ajungând (și depășind) în 1979 la 20% din numărul total de familii³. Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (R.S.S.M.) deținea locul întâi după numărul familiilor mixte din orașe. În orașul Chișinău, numărul lor s-a ridicat, în 1979, la 36%, iar în Bălți, în 1986, acesta a ajuns la 55%⁴.

Extinderea numărului familiilor mixte în perioada sovietică a fost stimulată de politica partidului comunist, în special în epoca lui L. Brejnev, care vedea în familiile mixte o soluție pentru politica naționalităților, o modalitate perfectă de „internaționalizare” a societății. Se considera că fenomenul respectiv contribuie la integrarea naționalităților și facilitează creșterea rolului limbii ruse în toate domeniile, până și în sfera privată. De altfel, mulți românofoni, care întemeiau astfel de familii, acceptau limba rusă drept limbă maternă sau a doua limbă maternă și limbă de comunicare în familie.

Atracția de a crea în perioada sovietică o familie mixtă avea și alte motive. În multe cazuri, la originea deciziei de a crea o familie mixtă se aflau și avantajele de care beneficiau asemenea familii, în primul rând avantajele unei cariere sociale⁵. Nu întâmplător cei mai mulți membri ai conducerii Academiei de Științe a R.S.S.M., ai Universității de Stat, precum și ai conducerii de vârf a republicii erau din familii mixte. Totodată, persoanele alolingve, inclusiv moldovenii din familiile mixte, își însușeau, de regulă, mai bine limba rusă decât

³ Cf. A. Волков, *Этнические смешанные семья в СССР: Динамика и состав*, în: *Вестник статистики*, 7 (1989), p. 13.

⁴ *Семья и семейный быт в Молдове*, Кишинёв, 1991, p. 25-26.

⁵ Nu intenționez, prin aceste afirmații, să diminuez rolul afectivității. Nunțile se celebrau, indiferent de motivele care au dus la formarea cuplului și indiferent dacă cuplul era fericit, cu mult fast și bucurie, părinții cheltuind sume enorme pentru organizarea acestora.

cei din familiile monoetnice, iar copiii din aceste familii la vârsta de 16 ani aveau dreptul să-și aleagă naționalitatea, optând, de regulă, pentru cea rusă.

Pentru vorbitorii de limbă română, consecințele acestui fenomen au fost următoarele:

1. unii din ei se înstrăinau de limba lor maternă, de comunitatea lor lingvistică;

2. preferau să comunice atât în locurile publice, cât și în familie în limba rusă;

3. educau copiii în limba rusă și-i trimiteau la grădinițe și școli cu limba de predare rusă, ca apoi să plece la studii în Rusia, în alte republici sovietice sau în centrele universitare din R.S.S.M. în grupe ruse („orientându-se bine în situația politică a vremii, urmașii falnicilor traci se căsătoreau cu rusoaice, își dădeau odraslele la grădinițe și școli rusești, deveneau din Mihăilă, Cătăraș și Bodăraș – Mihailov, Katerev și Bodarev și adoptau limba rusă drept prima lor limbă maternă, încât copiii lor nu se mai puteau înțelege cu bunicuțele de la țară în limba pământului”⁶);

4. erau mai mobili din punct de vedere social, mai deschiși pentru nou, acceptând influențe de oriunde.

La sfârșitul anilor '80 intervine, în special la intelectualii vorbitori de limbă română, o schimbare în atitudinea față de familiile mixte. La ședințele și demonstrațiile organizate de mișcarea democratică în sprijinul Perestroikăi și la întâlnirile organizate de Cenaclul Literar Muzical „Alexei Mateevici”, în anii 1987-1989 s-a întezit critica la adresa familiilor mixte, în primul rând fiind acuzați liderii partidului comunist care au creat asemenea familii. Evenimentele din anul 1989 (declararea limbii române drept limbă de stat și trecerea la scrierea cu grafia latină) au pus aceste familii într-o situație defavorabilă, numărul lor reducându-se treptat⁷.

Ce probleme au apărut? Menționăm, mai întâi, politica lingvistică lansată, în 1990-1991, de guvernul Mircea Druc (primul șef de guvern de la Chișinău cu o familie monoetnică), care prevedea restrângerea masivă a funcțiilor limbii ruse în administrație, învățământ și în viața publică, până la excluderea ei din aceste domenii; s-a trecut, apoi, la instituirea unei Comisii de atestare a cunoștințelor de limbă română; totodată, s-a suspendat predarea în școli a limbii și literaturii ruse etc. Pentru minoritatea rusă și pentru familiile mixte, care, de fapt, prin prestigiul și poziția dominantă a limbii ruse, aveau în societate un statut majoritar, aceasta a însemnat în mod evident un handicap. Disconfortul a fost creat și de liniile

⁶ Constantin Tănase, *Sare pe rană. Eu îi admir pe ruși...*, în „Flux”, 27 august 1999, p. 3.

⁷ Absența publicării unor statistici, cu date concrete la nivelul republicii și pe localități, face imposibilă evaluarea precisă a scăderii numărului și a dinamicii acestor familii. În orașul Chișinău, numărul de căsătorii mixte (cuplu moldovean-rusoaică) a scăzut neîncetat în anii de independență: 1998 – 273, 1999 – 255, 2000 – 248, 2001 – 240.

lingvistice și culturale de demarcație apărute mai ales între comunitățile etnice rusă și română.

Politica lingvistică radicală a guvernului Druc a generat, precum se relatea în presa de limbă rusă, conflicte lingvistice în interiorul familiilor mixte⁸, o „răcire” a relațiilor între naționalități.

Datorită intensificării criticii și presiunilor din partea majorității vorbitorilor de limbă română, multe familii au hotărât să transfere copiii lor din școlile cu predare în limba rusă în școli și licee românești. După terminarea școlii, acești părinți își trimiteau copiii la studii în România sau la universitățile din Chișinău, cu predare în limba română. Acestor tendințe noi nu li s-a făcut publicitate. Politicienii nu s-au grăbit să salute sau să susțină eforturile de integrare sau de acomodare la noua situație. Dimpotrivă, aceste familii au fost în continuare suspectate și acuzate de simpatie, de loialitate pentru limba și valorile străine culturii române.

În cele 35 de familii mixte, în care am făcut înregistrări la diferite intervale în anii 1998, 1999 și 2000, se pot constata eforturi de redefinire a identității prin limbă. Din lipsă de spațiu, mă voi referi doar la unele aspecte legate de acest fenomen, prezentând în continuare trei secvențe din trei interviuri⁹. Ele ilustrează situația lingvistică în primii ani care au urmat după declararea suveranității (1990) și independenței (1991) Republicii Moldova.

Secvența nr. 1 (A – anchetatorul, 33 ani; B – tatăl, 47 ani, vorbitor de limbă rusă; C – mama, 45 ani, vorbitoare de limbă română)

A: „Spuneți, vă rog, cum ați motivat decizia dumneavoastră de a înscrie copilul – primul dumneavoastră copil – la o școală cu limba de predare rusa?

C: Asta a fost.

A: Indicați, dacă vă aduceți aminte, anul de înscriere în clasa I a copilului?

C: Asta a fost în '85. Bunei mai mult m-au determinat să mergă la școala rusă, bunei de la Cardîța puneau faptul că va urma școala primară...

B: În ce sens? În sens că ei se temeau că el nu va putea comunica cu ei dacă va învăța într-o școală cu predare în limba română.

A: Spuneți, vă rog, cum au reacționat rudele, părinții dumneavoastră la știrea că vreți să vă căsătoriți cu o persoană de altă naționalitate, care vorbește și altă limbă? Ion, părinții dumneavoastră cum au reacționat?

⁸ Cazurile au fost numeroase, certurile violente au dus nu rareori la destrămarea vieții intime. Nu dispunem de o statistică pentru a face o evaluare precisă a frecvenței acestor situații.

⁹ Interviurile sunt publicate integral în anexă la lucrarea mea de doctorat *Sprachkonflikt und Sprachbewußtsein in der Republik Moldova. Eine empirische Studie in gemischtethnischen Familien*. Textele interviurilor au fost redactate în strictă conformitate cu modul de înregistrare și transcriere, fără intervenții sau corectări. Deoarece este vorba de limba vorbită, în care pauzele, gesturile, limbajul corpului etc. au importanța lor comunicativă, m-am străduit ca cel puțin unele dintre acestea să fie indicate. Pauzele le-am redat prin +, ++.

B: Când am anunțat că se apropie evenimentul acela care trebuia să se întâmple, părinții mei n-au pus pe primul plan naționalitatea, deci au spus + Tata a spus așa: «Eu aș fi vrut să fie de a noastră, de aici din sat, ca să știu de a cui, cum era mai înainte, dar la urma urmei nu contează. Dacă ți-a plăcut și vrei să trăiești cu ea, nici o problemă, tu decizi».

A: Dar părinții, rudele dumneavoastră?

C: Cu rudele n-am pus la discuție problema. Părinților le-a plăcut când a venit. Mama l-a cunoscut încă mai devreme și i-a plăcut, fiindcă era gospodină.

B: Ei, gospodină ...

C: Chiar și gospodină, de ce să nu ... Se pricepea să facă de toate și nu se rușina să participe la muncile de zi cu zi și n-a existat nici un fel de piedici sau să se opună sau să... A importat că este de religie creștină. Asta a acordat, dar limba nu, cu atât mai mult socrii cunoșteau româna. Cunoșteau româna, o vorbeau destul de des.

A: De unde?

B: Ei au terminat + mama, tata a terminat patru clase la români, când erau românii în Basarabia.

A: Din ce moment în familia dumneavoastră limba de comunicare a devenit româna?

C: Andrieș ne-a determinat mai mult.

B: Ha, ha, ha! [Râde]

A: Adică?

C: Andrieș era în clasa I și Victor era în clasa a VII-a la școala rusă.

A: Era anul?

C: Anul 1989-1990.

B: Din clasa a VI-a – școală rusă a trecut în clasa a VII-a – școală română.

A: De ce?

C: M-a determinat Andrei. El mergea într-o clasă rusă, unde nu erau acordate, cum să zic, era cu mult subiectivism abordate problemele interne la moment.

A: În special în relațiile naționale?

C: Nu era cum să zic ++ o toleranță, nu era un pacifism în clasa ceea. Era un antagonism foarte pronunțat. De la și la momentul și când la 22 aprilie, ziua lui Lenin, s-a dus cu două buchete de lalele. Nu ne-a spus pentru ce. A cerut bani pentru două buchete și eu, crezând că ia pentru Dima de la etajul șapte, de la opt, că erau într-o clasă, eu i-am dat două, mă rog, și el s-a dus și și-a făcut datoria față de Lenin și pe urmă trece la Ștefan cel Mare. Și doamna profesoară spune: «De ce nu le-ai depus la Lenin?» «Nu, eu la al vostru am depus, acumă mă duc la al meu».

B: Asta noi n-am știut. Absolut n-am știut ce are de gând să facă el. Nu ne-a spus și, în general, a fost a lui ideea, a lui era inițiativa.

C: El se simțea undeva lezat și marginalizat, fiindcă veșnic i se reproșa că părinții tăi sunt + mama ta este *takaja* și *takaja moldovanka* și nu știi ci. Și pe dânsu îl frigea, îl durea lucrul acesta, fiindcă la sfârșitul anului ne-a spus că «Eu nu mă mai duc la doamnă». «Bine, și am spus, că nu te duci». Am lăsat și nu ne-am dat seama că aceasta-i atât de serios. La sfârșitul verii spune că ... Ți-a aduci aminte ce ți-a spus? [Se adresează soțului]

B: «Eu în școală rusă nu mă duc»."

În această secvență se poate observa atitudinea părinților în două perioade diferite – cea sovietică și cea care a urmat după anul 1989 – față de limba română. În perioada sovietică, părinții au acceptat ca ai lor copii să meargă în școala rusă, deoarece au acționat în baza „viziunii despre lume” existentă în acea perioadă. Bineînțeles, această decizie a fost motivată de „simțul practic”, de simțul orientării sociale și al acomodării culturale în mediul existent. Prin adaptarea la exigențele cotidiene, ei sperau ca ai lor copii să aibă anumite perspective. Așadar, studiile școlare în limba rusă garantau reușita socială. În anii '80-'90 au intervenit schimbări evidente. Cel mai mic copil, adică al doilea copil din familie, învață în clasa I și începe treptat (și prin intermediul mamei, care-i vorbitoare de limbă română) să se identifice tot mai mult cu limba și cultura română, dobândește o simpatie pentru simbolurile politice ale Republicii Moldova și nu mai vrea să învețe în școala cu predare în limba rusă, căci simte o neînțelegere din partea colegilor, vorbitori de limbă rusă. Al doilea copil, care este cel mai mare, învață în clasa a VII-a, este mai pasiv și mai indiferent. Pe el nu-l deranjează faptul că se află printre colegi vorbitori de limbă rusă și ar prefera să-și continue învățătura la școala rusă. Părinții nu-și dau seama la început de gravitatea problemei, dar în scurt timp realizează că este vorba de identitatea copiilor și se arată deschiși față de ei. Îi pun pe ambii să se decidă: ori școală rusă, ori școală română. În cazul dat, copiii sunt puși în situația de a se identifica lingvistic, cultural și etnic, ei trebuind să se decidă cărei comunități etnico-culturale vor aparține. Este relevant, la nivelul psihologiei vârstelor, faptul că elevul din clasa I a avut o reacție mai clară față de problema autoidentificării etnice, culturale și lingvistice, decât elevul din clasa a VII-a. Este un aspect specific al procesului de autoidentificare a copilului din clasele primare, care n-a reușit încă să primească o instruire într-o limbă sau alta. El se orientează după unul din părinți, de regulă după cel ce încearcă să-și impună limba lui în comunicarea cu familie, cu rudele sau prietenii etc.

Secvența nr. 2 (A – anchetatorul, 33 ani; B – tata, 51 de ani; C – mama, 48 de ani, vorbitoare de limba rusă; D – fiica, 22 de ani)

A: „Spuneți, vă rog, care este limba de comunicare în familia dumneavoastră? În ce limbă comunicați cu soția, cu fiica?

B: În limba dragostei, de obicei comunicăm în rusă și + + în română, mai mult în rusă.

A: În ce situații vorbiți rusește cu soția?

B: Când nu mă gândesc la, nu mă gândesc la limbă, vorbesc în limba rusă, dar când mă gândesc în mod special că trebuie și ele să cunoască limba română, eu vorbesc în limba română.

A: Deci, numai în asemenea situații?

B: Da, eu consider că limba nu poate fi impusă, chiar și unui membru al familiei, fiecare +

A: În ce situații vi se răspunde în familie în limba rusă și în ce situație vi se răspunde (dacă vi se răspunde) în limba română?

B: De obicei, în limba rusă, dar în limba română soția îmi răspunde de multe ori și chiar mă ocărăște că nu insist să vorbim românește.

A: Dar fiica?

B: Fiica, + ea vorbește româna, dar totul e înainte și o să fie nevoită să cunoască limba română, fiindcă altfel n-o să se poată aranja la lucru.”

Din cele ce relatează tatăl în această secvență, se observă că membrii familiei se identifică cu limba rusă. Atitudinea față de limba română e pozitivă, însă interesul de a o însuși și a o aplica în cadrul familiei nu e foarte pronunțat. Membrii acestei familii s-au adaptat noii situații prin sistemul de așteptări.

Secvența nr. 3 (A – anchetatorul, 32 de ani; B – mama, 52 de ani, vorbitoare de limbă română; C – tata, 53 ani de ani, vorbitor de limbă rusă și română; D – fiica, 31 de ani)

A: „Ați spus că de când sunteți căsătorită ați început să vorbiți limba rusă mai frecvent?

B: Da, da.

A: Din cauza că soțul nu știa limba română sau?

B: O vorbea + prost și toți în jur vorbeau rusește și ci era la noi atunci, prin '60-'70, așa multe familii, chiar familii unde ambii moldoveni dădeau copii în grădinițe ruse, grădinițe moldovenești aproape nu erau. Și un caz: iată, noi pe M. o dădusem la grădiniță rusă și ne-am dus în sat la o sărbătoare, o sărbătoare, la hram, așa se zice, o sărbătoare națională, eu nu știu, o sărbătoare națională a satului. Și cum acolo erau rude, dintre care un verișor de-al meu era pe atunci – acum l-ar numi naționalist – eu atunci încă nu știam de asta. Pe atunci el tare ține la limbă, la + era mai în vârstă ca mine și eram toate rudele, mulți, mulți, era casa plină cu rude. Micuța, M. se juca pe afară și vine repede în casă și spune «Мамочка я хочу пить». Da' el se scoali, era puțin aghezmuit cu rachiu, se scoali și zice: «Eu cu proștii la masă nu stau».

D: Proștii?

B: Da. [Râsete] «Mă-i, cine-i prost, cu-i îi zice așa?» De unde el: «Cine-i aici rus? Unde se văd aici ruși?» Atuncia eu am înțeles și chiar pe dată lecția asta.

A: Reacția în sat?

D: Reacția.

B: Și chiar a doua zi, asta o fost luni de acum, noi am venit și am început a căuta grădiniță. Cu cât greu o trebuit s-o trecem pe M. în grupă moldovenească. Strașnic prin mari, mari îi + di estea ...

A: Greutăți?

B: Greutăți, prin cunoștințe, prin legături și, iaca, omului ista eu trebuie să-i zic mulțumesc, cî de-amu e se pregătea, o pregăteam pentru școală rusă, necătând că eu rusasca o vorbeam, dar nu pre o știem și iaca mi-o fost o lecție mare.”

În această secvență este clar rolul factorului spațial și temporal. În mediul rural, părinții, în urma reacției rudelor, au conștientizat necesitatea însușirii limbii române de către fiica lor. Treptat, limba română a devenit limba de comunicare în familie. Fiica posedă ambele limbi și le consideră pe ambele drept limbi materne, folosindu-le în funcție de partener și de situație.

Cercetarea de față pune în lumină chestiunea identității în familiile mixte, care este o problemă de viață. Asupra acestui fenomen concluziile nu pot fi nici lineare, nici definitive. Identificarea cu o limbă sau alta (româna sau rusa) în familiile mixte a depins și depinde de reprezentările și atitudinile pe care le au părinții și copiii față de cele două limbi, de factori de ordin social și psihologic, precum și de politica lingvistică a statului, care se schimbă mereu.

Die gemischtethnischen Familien in der Republik Moldova. Sprachliche Identität

In der MSSR orientierten sich die gemischtethnischen Familien an der sowjetischen Staatsbürgerschaft und der russischen Sprache. Die rumänischsprachigen Elternteile haben sich nicht selten mit der russischen Sprache und Kultur identifiziert. In der Öffentlichkeit wurde die rumänische Sprache nur marginal verwendet.

Die Eltern und Kinder aus gemischtethnischen Familien verwenden nach 1989 in verschiedenen Situationen unterschiedliche Sprachen. Sie wissen, in welcher Situation wie gesprochen werden muß oder darf und welche Konsequenzen eine Nichtbeachtung dieses Wissens mit sich bringt. Welche Sprache(n) eher von den Eltern gebraucht werden, hängt von sozialen und psychologischen Faktoren ab, die noch kaum erforscht sind. Zeitliche, räumliche und funktionelle Faktoren haben dabei eine entscheidende Bedeutung.